

HANEFİ BELH EKOLÜNÜN EHL-İ REY İÇİNDEKİ KONUMU

Obaidullah MOHAMMADULLAH*

Özet: İslam hukuk tarihinin erken dönemlerinde ekolleşmeye başlayan iki grup vardır. Bunlardan birisi Hicaz merkezli ehl-i hadis, ikincisi Irak merkezli ehl-i reydir. Ehl-i hadis genellikle nassların zâhirine, lafzına ve bilinen anlamlarına önem vererek hadis merkezli fikhî faaliyette bulunmuşlardır. Ehl-i rey ise nasslara, bilinen anlamlarının yanı sıra başka anlamlar da yükleyerek akli ön planda tutmuşlardır. Söz konusu iki ekol tarih boyunca fikhin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Hicri ikinci yüz yılında başlayıp dördüncü yüz yılın sonuna kadar devam eden ve Horasan'ın önemli kültür merkezlerinden biri olan Belh bölgesindeki fakihler ise, ehl-i hadis ve ehl-i rey çizgisinden farklı bir yol takip ederek mezkûr ekollerin dengelenmesine ve telif edilmesine katkıda bulunmuşlardır. Belh fakihleri Hanefi mezhebinin ilk iki mesaisi olan İmam Ebu Hanife ve öğrencilerinin fikhî görüşlerinden bazısını nasslara muhalif olduğu gerekçesiyle terk etmişlerdir. Hanefi mezhebinin ilk iki mesaisinin yaptığı birçok nass üzerindeki yorumları kabul etmeyerek lafza bağlı nass yorumunu getirmişlerdir. Böylece bir taraftan seleflerinin çizgisinden uzaklaşırken diğer taraftan da ehl-i hadis çizgisine yaklaşmışlardır. Buna karşılık reyci bir üslup ile fikh yapmaktan da vazgeçmemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, Belh fakihleri, Nass, Ehl-i hadis, Ehl-i r

The Position of Hanafi Balkh School in the Ahl al-Ra'y

Abstract: There are two groups that started to become a school in the early periods of Islamic law history. The first of them is the Hejaz centered Ahl al-Hadith, the second is Iraq centered Ahl al-Ra'y. Ahl al-Hadith generally carried out hadith centered juristic (fiqhi) activities by attaching importance to the apparent, wording and known meanings of the holy texts (nasses). As for that the Ahl al-Ra'y prioritize the mind by attributing other meanings to the holy texts (nasses) besides their known meanings. These two schools have played an important role in shaping fiqh throughout history. On the other hand, the jurists in the Balkh region, one of the important cultural centers of Khorasan, which started in the second century of the Hijri and continued until the end of the fourth century, followed a different path from the Ahl al-Hadith and Ahl al-Ra'y line and contributed to the balancing and authoring of the aforementioned schools. The Balkh jurists (faqih) abandoned some of the fiqh aspects of Imam Abu Hanifa and his students who were the first two generations of the Hanafi school, on the grounds that they were opposed to the holy texts (nasses). Conversely, they did not give up making fiqh with a Ahl al-Ra'y genre.

Keywords: Islamic law, Balkh jurists, Nasses (holy texts), Ahl al-Hadith, Ahl al-Ra'y.

GİRİŞ

İslam hukuk tarihinde ekolleşme süreci ehl-i hadis ve ehl-i rey ile başladığı öteden beri söylenmektedir. Bu ekoller arasındaki ayrışma ve gerilimin temelinde akıl ve naklin birbiri ile olan ilişkisi yattığı yönünde görüşler mevcuttur. Her ne kadar bazı araştırmacılar tarafından bu ayrışma ve gerilimin sadece kelimâ endi-

* Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı doktora öğrencisi, ubeyd_muradi@hotmail.com

şelerden kaynaklandığı birtakım verilere dayanılarak savunulmuşsa¹ da ehl-i hadis içerisinde gelen İmam Şafii gibi bazı usulcülerin bu endişeleri daha açık bir şekilde dile getirmesi ile birlikte bunun daha ziyade usul-i fıkıh ile ilgili olduğunu söylemek daha isabetli olmaktadır.²Tarih boyunca her iki grup içerisinde aşırıya gidenler olduğu gibi bunları uzlaştıran ve orta yolu bulmaya çalışan gruplar da görülmektedir. Bu çalışmada;”Belh’te oluşan fikhî çevrenin ehl-i hadis ve ehl-i rey ayırımındaki yeri nedir”? sorusunun cevabı bulunmaya çalışılacaktır.

Belh fakihlerinin her ne kadar genel Hanefî çizgiyi takip ettikleri yönünde genel bir kanaat hâkimse de;³ özel olarak onların özellikleri ve fikhî içtihatla bulunurken meseleleri yorumlayış tarzlarına bakıldığında genel Hanefî çizgiden farklı hareket ettiklerini görmek mümkündür. Belh fakihlerinin, Belh bölgesinin coğrafi konumu gereği Irak ve diğer Hanefilerin yaşadıkları bölgelerden ayrı bir bölgede olduğu ve o bölge insanının kültürel açıdan de kendine has özelliklere sahip olduğu için genel Hanefî çizgiden farklı bir çizgi takip ettikleri yönünde birtakım deliller mevcuttur.⁴ Ancak Belh fakihlerinin bu farklı anlayışları sebebiyle Hanefî genel çizgiden tamamen yalıtılmış bir şekilde değerlendirmek de doğru değildir. Çünkü Belh fakihlerinin birçoğu İmam Ebu Hanife’nin öğrencisi olup ondan fıkıh dersi almış ve birçok meselede onun usulünü takip ettikleri bir gerçektir.⁵ Bununla birlikte Belh fakihlerinin özellikle Mutezili akım ile mücadeleleri ve Mihne dönemindeki siyasi baskılara karşı tepkileri göz önünde tutularak incelendiğinde onlarda bir kırılma noktasını görmek mümkündür.⁶ Bu kırılmanın daha sonraları Ahmed b. Hadraveyh’in (ö. 240/854-5) öğrencisi olan Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) ile ivme kazandığını görebiliriz.⁷

Bu çalışmayı ele almamızın sebebi Belh fakihlerin birçok meselede olduğu gibi ehl-i re’y içindeki konumu itibarıyla de genel Hanefî çizgi içerisinde değer-

1 Haçkalı, “Ehl-i Hadis-Ehl-i Re’y ayrışması Fikhî mi, İtikadi mi”, s. 59-68; Haçkalı, *İslam Hukuk Tarihinde Gayeci İctihat*, s. 36-39; Ulu, “Re’y Karşıtlığını Belirlemede Alan Ayırımının Önemi”, s. 125-140.

2 Koşum, “Akıl (Re’y)-Nakil (Eser/Hadis) Ayrışmasının Fikhî Boyutları”, s. 87-98.

3 Bk. Furkani, “Afganistan Topraklarında Yetişmiş Hanefî Fıkıh Âlimleri”, s. 327-350; Çeker, “Hanefî Mezhebinin Fıkıh Silsileleri”, s. 176-181.

4 Bk. Mohammadullah, “Hanefî Belh Ekolünde Özel Örfün Yeri”, s. 227-243.

5 Bk. Furkani, “Afganistan Topraklarında Yetişmiş Hanefî Fıkıh Âlimleri”, s. 327-350.

6 Ebül-Leys es-Semerkandî, *Kitabü'n-Nevâzil*, vr. 384^a, 386^a; Ebül-Leys es-Semerkandî, *Bustânü'l-ârifîn*, s. 182, 184, 185; Vaiz el-Belhî, *Fezail-i Belh*, s. 142-146; 149-150 vd.; Radtke, “Theologen Und Mystiker in Hürāsān Und Transoxanien”, s. 536-569.

7 Hakîm et-Tirmizî, insanın iç dünyasını bir hükmün temeli yapma olasılığını kesin bir şekilde reddetmiştir. Bu nedenle maneviyatın (re’y) ilmi yoktur. Ayrıca o, İmam Ebu Hanife’nin usulünü (okulunu) kınamıştır. Aynı şekilde o, İslam hukukunu yeniden yapılandırılmasını ve toplumda köklü bir reforma girişilmesini öngörmektedir. O, eserleri ile Gazali’yi derinden etkilemiştir. Özellikle Tasavvufu Gazali’ye sevdiiren kişi olarak ön plana çıkmıştır. bk. Radtke, “Theologen Und Mystiker in Hürāsān Und Transoxanien”, s. 559 vd.

lendirilmesi ve onların bu meseledeki farklı özelliklerinin bilinmemesidir. Ayrıca Belh fakihleri ayrı bir ekol mü; yoksa genel Hanefi çizgisini takip eden mukallid fakihler topluluğu mu şeklindeki soruya cevap niteliğinde olduğu için bu çalışma güncelliğini korumaktadır. Çalışma bu yönü ile önemli bir boşluğu doldurarak bilim dünyasına katkı sağlamaktadır.

I. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada genellikle tümevarım delilinden hareketle sonuca varılmaya çalışılmıştır. Elde edilen kaynaklar içerisindeki Belh fakihlerin fûru fıkıh içtihatları incelenerek konu ile alakalı örnekler üzerinden onların nassları yorumlama metoduna ulaşılmıştır. Ayrıca Bernd Radtke'in konu ile ilgili çalışması Belh fakihlerin ehl-i reyden kayarak ehl-i hadise yaklaşması ve neticede bu iki ekolü mezcetlikleri görüntüsünü görmemizi sağlamıştır.

Bernd Radtke'e ait "Theologen Und Mystiker in Hürāsān Und Transoxani-en." *Zeitschrift Der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, vol. 136, no. 3, 1986, pp. 536–569 makale ise Belh fakihlerin hikmet anlayışları ve genel karakteristiğini ortaya koyan çok önemli bir makaledir. Ancak bu makalede onların fıkıh usulü ile ilgili bazı küçük anekdotlar hariç hiçbir bilgi yer almamaktadır.

Konumuzla doğrudan ilgili matbu Müderris, Muhammed Mahrus Abdüllatif'e ait *Meşâyihu Belh mine'l-Hanefiyye vemâ inferadû Bihî Mine'l-mesaili'l- fıkhiyye*, Bağdat 1978 bir Arapça doktora tezi dağınık haldeki Belh fakihlerin fikhî görüşlerine ulaşılmasını kolaylaştırdığından bu çalışmada esas alınmıştır. Bu eser, Belh Ekolüne ait müçtehitlerin furu fıkıh alanındaki içtihatlarını diğer klasik Hanefi mezhebi kaynaklarından toplamak suretiyle oluşturulmuş bir çalışmadır. Bu ekolün usulü hakkında ya da niye göre bu içtihatları buldukları hakkında bir tahlil ortaya koyamamıştır.

Çalışmanın asıl kaynağı ise Belh'te fikhî çevrenin oluşmasını yakından takip eden ve buranın yerel özelliklerini yaşayarak bilen "Ebü'l-Leys, İmamülhüda Nasr b. Muhammed b. Ahmed Semerkandi'nin *Kitabü'n-Nevazil*, İstanbul Üniv. Ktp. A-3459 adlı çalışmasıdır.

Vaiz el-Belhî, Ebu Bekir'e ait *Fezail-i Belh* (çev. Abdullah Muhammed Hüseyin Belhi, (nşr. A. Habibi), Tahran, 1972 ise özellikle Belh fakihlerini yakından tanı-mamızı sağlayan ve 70 fakih, muheddis, tefsirci alimlerin hayat hikayelerini ve

onların birbiri ile olan ilişkilerini konu edinen biyografik bir eser olduğu için bu çalışmanın çerçevesini oluşturmaktadır. Eserin orijinal Arapça nüshası günümüze ulaşmamış, sadece Farsça'ya çevrilmiş olan bir tercüme nüshası ulaşmıştır. Bu eser 610/1214 tarihinde kaleme alınmıştır. 676/1278 tarihinde ise Farsça'ya çevrilmiştir.

Mehterhan Furkani'ye ait "Afganistan Topraklarında Yetişmiş Hanefî Fıkıh Âlimleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (sy. 28, 2016) makale ise Belh fakihlerini yüzeysel bir şekilde incelediği, onları Hanefî genel çizgi içerisinde değerlendirdiği ve onların usulünden söz etmediği görülmektedir.

Belh ekolü ile alakalı ulaştığımız kaynaklar bunlardan ibaret olup, dolayısıyla zikri geçen kaynaklar dışında konu ile alakalı hiçbir kaynağa maalesef ulaşılması mümkün olmadığından bu kadar kaynakla yetinmek zorunda kalınmıştır. Bununla birlikte ulaştığımız mezkur kaynakların ve dokümanların konuyu irdelemeye ve konu hakkında fikir yürütmeye yeterli olduğu kanaatindeyiz. Görüldüğü üzere bu çalışma hem kaynak olma açısından hem de Belh fakihlerin en önemli özelliğini ortaya koyması açısından alanında bir ilk olup bu esas aldığımız çalışma daha sonraki Belh bölgesindeki çalışmalara da ışık tutacak niteliktedir.

Belh fakihleri fikhî içtihatla bulunurken birçok meselede yerel bazda düşünerek İslam Hukukunda yerellik ilkesini ilk defa ortaya koymaları sebebiyle Irak ve Buhara gibi çevresindeki fikhî ekollerden de ciddi bir şekilde ayrılmışlardır.⁸ Bu minvalde çalışmamız fikhın ve usulünün teşekkülüne çevrenin etkisini göstermesi yönüyle de önem taşımaktadır.

II. BELH FAKİHLERİNİN NASSLARI YORUMLAMA METODLARI

Irak merkezli Hanefî genel çizgiye mensup fakihler genellikle nassların zahiri yönünden ziyade görüşe, re'ye sarılan ve gerek İslam mirasının anlaşılmasında gerekse yeni gelişmelerin değerlendirilmesinde ona yaslanmaya çağıran bir özellikle ön plana çıkmışken;⁹ buna karşın Belh fakihleri birçok meselede seleflerine karşı çıkarak tam tersi bir metot izledikleri görülmektedir. Onlar tıpkı ehl-i hadisin yaptığı gibi nassların zahirine önem vererek ve birçok meselede şekilci düşünerek onlara yaklaşmaya çalıştıkları görülmektedir. Bunun için bazı meselelerde Irak merkezli Hanefî genel çizgiye mensup fakihlerin nasslar üzerinde yaptıkları yorumları terk ederek nassların zahiri anlamlarına sarıldıkları ve bu şekilde fetva

8 Bk. Mohammadullah, "Hanefî Belh Ekolünde Özel Örfün Yeri", s. 227-243.

9 Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, s. 139; Koşum, *Yöntem Sorunu*, s. 83-84; Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 53.

verdikleri anlaşılmaktadır.¹⁰ Bununla birlikte onların asıl metotlarının içerisinde yetişmeleri sebebiyle re'y metodu olduğu, birçok meselede bu metodu kullandıkları da şüphe götürmez bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹

A. Belh Fakihlerinde Lafza Bağlı Nass Yorumu

Hanefi Belh çevresinin genellikle seleflerinin yaptıkları nasslar üzerindeki yorumları kabul etmedikleri ve özellikle hadisleri fazla yoruma tâbi tutmadan olduğu gibi kabul ettikleri görülmektedir. Onlar, nassların sarîh delaletine muhalefet görüldüğü anda mezhebin esas görüşü olsa bile o görüşten vazgeçerek o nassı olduğu gibi kabul ederler. Nitekim İmam Ebû Hanife ve öğrencilerinin birçok görüşü, nasslara muhalif olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir.

Örneğin Hanefî mezhebinin furu fıkıh alanındaki belirgin özelliklerinden kabul edilen bey' lafızları ile nikâh akdi yapmak Ebû Hanife ve öğrencileri tarafından caiz görüldüğü halde,¹² Ebû Bekir el-İskâf (ö. 336/947-8) tarafından bu görüş âhâd hadise aykırı olduğu gerekçesiyle caiz görülmemiştir.¹³ Bu konu ile ilgili *Kitabü'n-Nevâzil*'de birçok örnek bulunmaktadır.¹⁴ *Kitabü'n-Nevâzil*'de geçen önemli örneklerden bir tanesi de kadının nafakasının tespitinde yine kadının içerisinde bulunduğu malî şartlara itibar edilmesi gerektiği görüşü, Ebu'l-Leys tarafından nasslara muhalefet gerekçesiyle reddedilmiştir.¹⁵

Konu ile ilgili Hinduvani'nin bir görüşü de örnek olabilecek niteliktedir. Buna göre imam Ebû Hanife'ye göre cünüp bir kimsenin Fatiha süresini dua niyetiyle okumasında bir sakınca bulunmadığı ve mezhepte benimsenen görüş de bu olduğu halde, "Ebû Hanife'den böyle rivayet edilmiş olsa dahi bu yönde fetva vermem" dediği bilinmektedir.¹⁶

10 Konu ile ilgili Hinduvani'nin bir görüşü örnek olabilecek niteliktedir. Buna göre imam Ebû Hanife'ye göre cünüp bir kimsenin Fatiha süresini dua niyetiyle okumasında bir sakınca bulunmadığı ve mezhepte benimsenen görüş de bu olduğu halde, "Ebû Hanife'den böyle rivayet edilmiş olsa dahi bu yönde fetva vermem" dediği bilinmektedir. *el-Fetâva'l-Hindiyye*, V, 317; Ayrıca bk. İbnü'l-Cevzi, *İsâru'l-insâf fi âsâri'l-hilâf*, s. 148; Ebü'l-Leys es-Semerkanî, *Kitabü'n-Nevâzil*, vr. 8^a, 18^a, 206^b, vd.

11 Bk. Furkani, "Afganistan Topraklarında Yetişmiş Hanefî Fıkıh Âlimleri", s. 327-350.

12 İbnü'l-Cevzi, *İsâru'l-insâf fi âsâri'l-hilâf*, s. 148.

13 Ebü'l-Leys es-Semerkanî, *Kitabü'n-Nevâzil*, vr. 100^a.

14 Ebü'l-Leys es-Semerkanî, *Kitabü'n-Nevâzil*, vr. 8^a, 18^a, 95, 206^b, vd.

15 Ebü'l-Leys es-Semerkanî, *Kitabü'n-Nevâzil*, vr. 99^a. Bu konu ile alakalı diğer örnekler için bk. vr. 6^b, 98^a; 329^a, 365^a, 100^a.

16 Şeyh Nizâm vd, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, V, 317

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, Belh fakihleri, Hanefi mezhebinin ilk iki mesaisinin ortaya koyduğu ve mezhebin alamet-i farikalarından sayılan görüşlerden olmasına rağmen, nasslara muhalif olduğu gerekçesiyle vazgeçmişlerdir. Nassları, yorumdan arındırarak zahiri yönü ile amel etme anlayışını savunmuşlardır.

Belh fukahası bu yönleri ile Irak fukahasından ciddi manada ayrılmaktadır. Çünkü ilk iki mesainin görüşleri daha sonraki Irak fukahası tarafından fıkıh usulü dili ile savunularak koruma altına alınmaya çalışılırken; buna karşı aynı dönemlere denk gelmelerine rağmen Belh fakihleri tarafından ise nasslar, adeta yorumdan arındırma faaliyeti ile karşı karşıya kalmıştır. Belh fukahasının bu davranışlarının altında yatan bazı sebeplerin olması muhakkaktır. Onları bu yöne sevk eden birtakım endişe ve sebeplerin, özellikle ehl-i hadisten etkilenmeleri ve Mu'tezile'ye karşı olumsuz tutumları olarak açıklanabilir.

B. Belh Fakihlerini Lafza Bağlı Nass Yorumuna Sevk eden Sebepler

a. Yorumların Mu'tezile'li Görüşleri Andırması

Belh fakihleri Mu'tezile ekolüne ait görüşleri, (seleflerinin görüşleri bile olsa) o görüşleri andıran ve ona yakın olan içtihatları aşırı bularak kabul etmemişlerdir. Bunu destekleyen birtakım deliller de mevcuttur. Örneğin, Hanefi mezhebinin ilk iki tabakanın mesaisinin bazılarını Mu'tezile görüşlere yakın olduğu gerekçesiyle terk etmişlerdir. *Kitabü'n-Nevâzil*'de Halku'l-Kur'an iddiasına ve kabir azabını inkâr edenlere karşı çıkılması bunu teyit etmektedir.¹⁷

Yine bu tavra işaret eden dikkat çekici kayıtlardan bir tanesi de, *Zahir rivayette* yer almasına rağmen bir hükmün, Mu'tezile'nin bir görüşünü ima ettiği için Ebu'l-Kâsım es-Saffâr¹⁸ tarafından reddedilmesidir. Zahir rivayete göre cenaze mezara konulduktan sonra telkin yapılmaz. Ebu'l-Kasım es-Saffar ise bu görüşün Mu'tezile mezhebine muvafık olduğunu, zira Mu'tezile'ye göre ölümden sonra ye-

17 Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Kitabü'n-Nevâzil*, vr. 384^a, 386^a; Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Bustânü'l-Ârifin*, s. 182, 184, 185.

18 Kaynakların çoğu vefat tarihini "Ebû Bekir el-İskâf'ın da vefat ettiği yıl olan 336/947-8" şeklinde verirken Kureşî, 326 yılının Şevval ayının bitimine 10 gün kala pazartesi gecesi 87 yaşında vefat ettiğini söylemektedir. Leknevi de, 336 tarihinde vefat ettiğini söyledikten sonra, vefatının 326 olduğuna dair Ali el-Kârî'den nakilde bulunmaktadır. 326 rivayeti, gün ayrımına kadar indiği için kuvvetli görünmektedir. Ancak 326 senesi 29 gün çeken Şevval ayının bitiminden 10 gün öncesi (19 Şevval 326) pazar gününe denk gelmektedir. Pazar gününü pazartesiye bağlayan gece vefat etmiş olsa Şevval ayının bitimine 9 gün kalmaktadır. Hulasa ayrıntılı rivayet gün itibarıyla problemlidir. Öte yandan bu ayrıntıyı veren Kureşî kitabının "künyeler" bölümünde iki yerde Ebü'l-Kâsım es-Saffar'ın 336 yılında vefat ettiğini söylemiştir. Bk. Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, IV, 16, 78.

niden dirilmenin imkânsız olduğunu belirterek bu görüşün reddedilmesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁹ Bunun gibi Mu'tezile'ye karşı sadece alimler ve fakihler mücadele etmemiş, aynı zamanda bazı devlet adamları ve hükümdarlar da onlara karşı ehl-i hadise destek vermişlerdir.²⁰

b. Siyasi Baskı

Hanefi fıkhını Mu'tezile görüşlerinden arındırma şeklinde ifade edilebilecek bu nevi faaliyetler aslında siyasilerin Belh fakihlerine karşı düşmanlıkları ve zulümlerinin de neden olduğu söylenebilir. Mesela, Ali b. İsa b. Mahan Belh'in valisi olduğu dönemlerde bazı din âlimlerine kendi görüşünü kabul ettirmek için işkence yapmıştır. Ebû Muaz, onun işkencesine maruz kalan âlimlerden bir tanesidir. Ebû Muaz, İmam Ebû Hanife'nin öğrencilerinden ve Ebû Yusuf, Ebû Muti' el-Belhi ile akran idi. O da iktidar ile ihtilafa düşmüş ve camide herkesin huzurunda dövülerek saç ile sakalı kesilmiştir. Ardından Belh'ten sürülmüştür. Daha sonra Ebû Muti' el-Belhî Belh'e kadı olunca geri gelmiş ve 199/814 tarihinde vefat etmiştir.²¹ Bundan dolayı Belh'in kadısı Ebû Muti' el-Belhî de Memun'un²² (ö. 218/833) halife olarak tanınmasına açıkça karşı çıkmıştır.²³

Ali b. İsa'nın vali olduğu sırada Belh fakihlerinden Salm b. Salim de iktidarın adaletsizliklerine karşı çıkmış, halifeye hakaret ve küfretmiştir. O, iktidara yakın olan adamların şahadeti makbul değildir diye fetva vermiştir. Bunun üzerine vali, Harun er-Raşid'e şikayet edince Salm b. Salim tutuklanarak Bağdat'ta zindana atılmıştır. Harun er-Raşid'in (ö. 193/809) vefatından sonra yeni halife Emin tarafından serbest bırakılmıştır. O, 174/790 tarihinde aldığı darbeler yüzünden vefat etmiştir.²⁴

Abbasi yönetimine karşı çıkan bir başka Belh fakihisi de Halef b. Eyyüb'tür. O, kendisine teklif edilen kadılık makamını iktidarın zulmüne ortak olurum endişesiyle reddettiği için hapse atılmıştır. İşkencelere dayanamayıp vücudu zayıf düşmüş ve 205/820 tarihinde 69 yaşındayken vefat etmiştir. Cenaze namazını Samânî hükümdarı Nuh b. Esed kıldırmıştır.²⁵

19 Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Kitabü'n-Nevâzil*, vr. 384^a, 386^a.

20 Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, s. 124, 126, 137, 138.

21 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 142-146. Radtke, "Theologen Und Mystiker in uräsân Und Transoxanien", s. 536-569.

22 İlme karşı aşırı meraklı olan, Mutezile imamlarının etkisi altına kalarak, Kur'an'ın mahluk olduğu görüşünü iyice kabul ve resmen ilan eden Abbasi Halifesidir. bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 190.

23 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 149-150.

24 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 156-160; Radtke, "Mystiker in Huräsân Und Transoxanien", s. 541.

25 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 184-185; Radtke, "Mystiker in Huräsân Und Transoxanien", s. 542.

Belh'in yönetimini eleştiren, adaletsizlikleri görünce müdahale etmeye çalışan ve müdahale edemeyince de kadılık makamından kaçan başka bir İslam âlimi de Şeddâd b. Hakim'dir. O, Belh'in kadısı olduğu sırada normal bir vatandaşın malına el koyduğu gerekçesiyle Belh valisini hapse attırmak istemiştir. O, valiyi eğer vatandaşın malını geri vermediği takdirde halifeye şikâyet edeceği tehdidinde bulunmuş ve nihayet adamın validen malını geri almasını sağlamıştır. Birçok adli işlemi vali yüzünden adil bir şekilde yerine getiremeyen bu adil kadı, kurtuluşu kaçmakta bulmuş ve 214/829 tarihinde 89 yaşındayken vefat etmiştir.²⁶

Siyasiler ile başı belada olan bir başka Belh fakihî ve kadısı da Leys b. Musavir'dir. Bu fakih özellikle mihne dönemine denk geldiği için en çok imtihana tabi tutulanlar arasına girmiştir. O, Kur'an'ın mahluk olduğunu söyleyenleri kâfirlikle suçlamıştır. Bundan dolayı türlü işkencelere maruz kalmış ve sonunda makamından istifa etmek zorunda kalmıştır. Leys b. Musavir'den sonra uzun bir müddet Belh kadısız kalmıştır. O, 224/838-9 veya 226/840 tarihinde gördüğü işkenceler yüzünden vefat etmiştir.²⁷ Belh fakihleri, Hanefilerin ehl-i rey'in en uç tarafında yer alan Mu'tezile mezhebinin bazı görüşlerini yansıtan içtihadlarını terk ederek ehl-i hadisin yanında yer almışlardır. Onların bu şekilde yer değiştirmelerinin bir sebebi vardır ki o da siyasi baskıdır. Yukarıda da değinildiği gibi Mu'tezile'nin güçlü olduğu dönemlerde fakihler doğrudan fizikî işkencelere maruz kalmışlardır. Ancak ehl-i hadisin güçlü olduğu dönemlerde ise herkesin gözü önünde toplu yapılan işkenceden ziyade, suikast ve gizli işkenceler şeklinde siyasi baskı devam etmiştir. Hinduvân'ın zehirlenerek öldürülmesi buna örnek olabilir.²⁸ Belh fakihleri her ne kadar siyasi baskı ve işkencelere dayanarak fikirlerini muhafaza etmeye çalışsalar da ehl-i hadisin gizli gücüne dayanamayıp birçok meselede ehl-i hadise tâbi olmuşlardır.

Görüldüğü üzere Belh fakihleri kendi bölgelerindeki fikri ayrılıklarını bazı meselelerde taviz vermek suretiyle en aza indirgemeye çalışmışlardır. Onların bu davranışları dikkatle incelendiğinde içerisinde birçok mesaj barındırdığı görülecektir. Çünkü söz konusu bölge, zaten hem siyasi hem de birçok etnik gurubun bir arada yaşaması nedeniyle toplumsal krizlerin eksilmediği bir bölgedir. Hal böyle iken söz konusu bölge fakihleri de krizler üstüne başka bir kriz ilave etmek yerine tıpkı iki düşmanı barıştırır gibi bir yol izlemişlerdir. Nasıl ki iki düşmanın

26 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 189-195.

27 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 208-210; Radtke, "Mystiker in Hürāsān Und Transoxanien", s. 543.

28 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 299-310.

birbirine karşı hasmâne söylemleri gizleniyorsa ya da daha yumuşatılarak öteki düşmana iletiliyorsa Belh fakihleri de krizlerin daha da şiddetlenmemesi için hasımların birbirine karşı hasmâne söylemlerini genellikle gizlemişlerdir. Onların bu tavırları ehl-i rey ile ehl-i hadis arasındaki ihtilafların giderilmesi konusunda da devam etmiştir. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi adı geçen fakihler Hanefi mezhebine sıkı bir şekilde tâbi olmalarına rağmen ehl-i hadisin şiddetli eleştirilerine boyun eğmişler ve bazı meselelerde ya taviz vermişler ya da susarak orta yolu bulmaya çalışmışlardır. Örneğin Belh fakihlerin en önemli temsilcilerinden olan Hinduvani, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde vuku bulan siyasi olayları değerlendirmemiştir. Fatıha suresinin son ayetini tefsir ederken “Merhamet gösterdiklerinin yolu Hz. Muhammed (s.a.s.) ile iki dostu Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in yollarıdır” şeklinde bir görüş ortaya atarak Müslümanların kanayan bu yarasını sarmaya çalışmıştır. Bilindiği üzere Horasan ve Belh bölgelerinde Hz. Ali ve ailesini aşırı seven taraftarlar mevcuttur. Bugünkü İran halkının resmî mezhebinden de anlaşılacağı üzere Hz. Ali ve onun ailesine olan aşırı sevgi, İslam dünyasını şîi ve Sünnî diye iki ayırabilecek kadar güçlü olduğu ve bu mesele müslümanların kanayan yarası olduğu için bu faziletli fakih de bu yolu tercih etmek zorunda kalmıştır. O, her iki toplumu birleştirme ümidiyle tarafsız davrandığı için her iki gurup tarafından da istenmeyen, lüzumsuz adam ilan edilmiş ve nihayet zehirlenerek öldürülmüştür.²⁹

Belh fakihlerinin bazı âlimleri, kendilerini ehl-i hadis çizgisine yakın görmelerine, genellikle naklî ilimleri aklî ilimlere tercih etmelerine rağmen yine de ehl-i hadisten sert eleştiri almalarına mani olamamışlardır. Örneğin gök bilimci Ebû Maşer el-Belhî (ö. 272/885) gaipten haber veriyor diye eleştiri oklarına maruz kalmıştır. Aynı şekilde Ebû Zeyd el-Belhî de re’y ekolüne meylettirdi diye ehl-i hadis tarafından mühlidlikle suçlanmıştır. Oysaki Belh fukahası tarafından her iki âlim de ehl-i hadisten sayılarak itikatları düzgün ve mezhepleri de sağlam olarak kabul edilmektedir.³⁰

c. Sosyal Hayat

Toplumun gereksinimleri ve kabiliyetleri çoğu zaman fikir ve sistemlerin değişim sebeplerindedir. Bu konuyu örnek vererek açıklamak daha da anlaşılır olacaktır. Irak ve Belh bölgelerinde yaşayan toplumların özelliklerinden bahsedil-

29 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 299-310; Radtke, “Mystiker in Hürāsân Und Transoxanien”, s. 547.

30 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 13, 14.

lecektir. Bilindiği üzere, Irak bölgesindeki insanların sert mizaçlı ve kolay kabullenmeyen bir tabiata sahip oldukları bilinmektedir. Hz. Ali ve oğlu Hz. Hüseyin'e karşı tutumları buna delildir.

Buna karşı Belh Bölgesindeki insanların Irak toplumuna göre daha yumuşak mizaçlı, züht hayatı yaşayan ve kolay kabullenen bir hayat tarzına sahip oldukları, o toplum içerisinde çıkan zahidane yaşam tarzları ile dikkat çeken âlimlerden bellidir.³¹ Çünkü genellikle toplumların, kendilerine benzeyen bilim insanlarını çıkardığı söylenebilir.³²

B. Belh Fakihlerinin Ehl-i Hadis ile Ehl-i Reyin Yakınlaşmasındaki Önemli Rollerini Sonucunda Ehl-i Sünnet ve-I Cemaat Kavramının Ortaya Çıkışı

Belh fakihleri icmaı bir delil olarak kabul etmişlerdir. Onlar icmaı bir delil olarak kabul etmekle kalmamış aynı zamanda icma edilen meselelerin çoğalmasi için yukarıda da zikri geçtiği gibi bazı fikhî meselelerde Hanefilerden ayrılarak diğer mezhep imamlarının görüşlerini bile benimsemişlerdir. Özellikle Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778)³³ ve Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797)³⁴ten sıkça rivayet ederek birçok konuda onların görüşlerine önem vermişlerdir. Belh bölgesi ve fakihleri esas alınarak yazılan *Fezail-i Belh* incelendiğinde de ehl-i hadis ile yakınlığı bilinen Süfyan es-Sevrî'den çokça zikredilmesi ve Ahmet b. Hanbel'in Belh fakihleri ve kadıları ile ilgili olumlu düşünceye sahip olması³⁵ Hanefi mezhebine bağlılıkları ile bilinen Belh fakihlerinin ne derece icmaa katkıda bulduklarını anlamamız açısından önemlidir. Örneğin, Ahmed b. Hanbel'in *Fezâil-i Belh*'te geçen Dahhak b. Müzahim (ö.105/723) gibi müfessir ve muhaddisleri hadis alınması konusunda güvenilir olarak görmesi Belh fukahasının ehl-i hadisin güvenini kazandığı anlamına gelmektedir.³⁶ Bunun yanı sıra Ahmed b. Hanbel'in Şeddad b. Hekim (ö. 210/825), Mekkî b. İbrahim (ö. 215/830) ve Hatem (ö. 237/851) gibi âlimler için övücü sözler sarf etmesi de bunu teyit etmektedir.³⁷

31 Vaiz el-Belhî, *Fezail-i Belh*, s. 12.

32 Radtke, "Theologen Und Mystiker in Hürāsān Und Transoxanien", s. 544, 551 vd.

33 Ebül-Leys es-Semerkindî, *Kitabü'n-Nevâzil*, vr. 253^b, 236^b.

34 Özellikle Abdullah b. Mübarek'in görüş ve fillerinin çokça tartışılarak değerlendirildiği kaydedilmektedir. bk. Ebül-Leys es-Semerkindî, *Kitabü'n-Nevâzil*, vr. 16^a, 16^b, 21^b, 23^a, 32^b, 49^b, 50^a, 90^b, 227^b, 25^b, 71^a, 275^b, 34^b, 58^b, 59^a, 64^a, 84^b, 88^b, 2^a, 4^b; 247^b.

35 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 62, 63, 174, 193, 202.

36 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 62, 63.

37 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 174, 193, 202.

Konu ile ilgili bir örnek vermek gerekirse, Belh fukahasının, İmam Ebû Hanife ve öğrencilerinin miras ile ilgili bir görüşüne muhalif görüş beyan ederek İbn Ebi Leyla (ö. 83/702), el-Hasan el-Basrî (ö. 110/728), İmam Malik (ö. 179/795), İmam Şafî (ö. 204/820) ve Sevri'nin (ö. 161/778) ortak görüşlerine uydukları görülmektedir. Buna göre babalarına mirasçı olan iki kardeşten biri, terikeden başka bir kişinin alacağı olduğunu ikrar ederse, Ebû Hanife ve öğrencilerine göre terikedeki tüm hissesi ile sorumlu olur. Borç, hissenin tamamını kaplıyorsa, bu kişi hissesinin tamamını alacaklıya vermek zorundadır. Kıyas da bunu gerektirir. İbn Ebi Leyla, el-Hasan el-Basrî, İmam Malik, Şafî ve Sevri'ye göre ise bu kişi mirastaki payı oranınca sorumludur. Bu görüş mirasçılar için zarardan en uzak olan görüş olduğu için, Ebû Hanife ve öğrencilerinin görüşleri değil, ismi geçen imamların görüşü tercih edilmelidir.³⁸

Her ne kadar bu örnek mezhepler arası geçiş gibi görünse de farklı mezhep mensuplarının yakınlaşması açısından çok önemlidir. Belh fakihlerin bu tavrı, onları Hanefi oldukları için tamamen eleştiri oklarına hedef olmaktan kurtarmasa da ehl-i hadise büsbütün karşı olmadıklarını göstermesi ve onların iyi niyetlerini kazanmaları açısından büyük bir adımdır.

Belh fukahasının ehl-i hadise yakın çizgide fihhi faaliyette bulduklarını görebilmek için *Fezâil-i Belh* adlı eserde geçen 70 âlimin hayatını ve ehl-i hadis ile olan ilişkilerini incelememiz yeterli olacaktır. Ayrıca bu kitabın yazım hatasını düzelten Abdulhay Habîbî³⁹ (ö. 1984)de bu kanaatte olduğunu dile getirmektedir.⁴⁰

Nitekim Ehl-i hadis, hadislerin rivayeti konusunda titiz davranarak onların senedini Hz. Peygamber'e (s.a.s.) kadar götürme ve özellikle hadis olduğunu vurgulama alışkanlığına sahip iken; ehl-i rey ise kullandıkları hadislerin hadis olduğunu vurgulamadan kendi sözleriymiş gibi rivayet etmektedirler. Belh fakihleri bu yönleri ile tam ehl-i hadise benzemektedir.

Belh fukahasının rivayet merkezli fikhî faaliyette bulduklarını *Fezâil-i Belh*'te geçen birçok fakihin mutlaka birkaç tane hadis rivayet etmelerinden da anlamaktayız.⁴¹ Nitekim Ebû Mutî' el-Belhî hadis râvisi olarak da göze çarpmaktadır. Örneğin "Evlenmeyen erkek ve kadına Allah lanet etmiştir. Aynı şekilde tek başına

38 Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Kitabü'n-Nevâzil*, vr. 236^b.

39 Afganistanlı tarihçi, şair ve siyasetçidir. İlimle meşgul olan köklü bir Peştu ailesine mensuptur. Henüz beş yaşında iken babası Molla Abdülhak Ahundzâde vefat ettiğinden annesi tarafından yetiştirildi. Kandahar'da ilköğrenimine devam ettiği sırada amcazadesi Mevlevî Abdülvâsî'den ders aldı, Arapça ve Farsça öğrendi.

40 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 13, 14.

41 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 295, 296, 298, 301 vd.

evlerde ve çöllerde geceleyenlere de Allah lanet etmiştir” şeklindeki hadisi o rivayet etmiştir.⁴² Ebû Süleyman el-Cuzcânî de “Hz. Peygamber’in oruçlu iken hanımlarını öperdi” şeklinde en az bir tane hadis rivayet ettiği görülmektedir.⁴³ Nusayr b. Yahya da hadis ravisidir. Örneğin “Misafirlik üç gündür. Daha fazlası sadakadır”.⁴⁴ Muhammed b. Seleme de Hadis öğrenmek üzere bir müddet Basra’da bulunduğu kaydedilmektedir.⁴⁵ Ebu’l-Kasım es-Saffar’ın rivayet ettiği hadis “Aşure günleri oruç tutun, Yahudilere muhalefet edin onlardan birgün önce ya da bir gün sonra oruç tutun” şeklinde gelmektedir.⁴⁶ Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-İskaf’ın da birçok hadis rivayet ettiği konusunda emareler mevcuttur.⁴⁷ Küçük Ebu Hanife ismi ile de meşhur olan el-Hinduvânî, aynı zamanda çok sayıda hadis rivayet etmektedir.⁴⁸ Belh fakihlerinden olan Ebu’l-Leys es-Semerkindî de hadis ravisi ve çokça hadis rivayet etmektedir.⁴⁹

Belh fukahası, rivayet merkezli fikhî görüş ortaya koymak ve hadis rivayet etmekle birlikte asla re’y merkezli fıkıh yapmaktan vazgeçmemişlerdir. *Nevazil’de* geçen fikhî içtihadlar incelendiğinde onların ehl-i rey olarak bilinen Hanefî fıkıhını ezbere bildiklerini kendileri söylemektedirler. Nitekim Belh fukahasının kilit isimlerinden olan Hinduvânî “Eğer Ebu Hanife’nin bütün kitapları ile Ebu Yusuf’un *el-Emâlî* ve Şeybânî’nin *Nevâdir* ve *Ziyadatı* yanarsa, bunların hepsini tek harfini bile ileri geri değiştirmeden kalbimden (ezbere) yazarım” diyerek ehl-i reye bağlılıklarını ve bu husustaki ilmî kudretini beyan etmektedirler.⁵⁰

Belh bölgesinde yaşayan insanlar, akıldan çok kalpleri ile hareket eden dindar ve züht hayatı yaşayan kimselerdir.⁵¹ Onlar bu yönleri ile Medineli topluma benzemektedirler. Çünkü Medineli insanlar da genellikle dindar, temiz ve züht hayatı yaşayan kimselerdi. Ehl-i hadise benzemeleri ve rivayet merkezli bir fıkıh yapmaları da muhtemelen bundan kaynaklanmaktadır.

Yukarıda geçtiği üzere, ehl-i hadisin sert eleştirisi yapmaları da bu fukahanın ehl-i hadisten etkilenmelerine neden olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü Belh-

42 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 153. Ayrıca onun rivayet ettiği hadisler için bk. 149, 150, 153.

43 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 213.

44 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 258.

45 Onun rivayet ettiği hadisler için bk. Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 261.

46 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 289.

47 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 296.

48 Onun rivayet ettiği hadisler için bk. Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 301, 302, 303, 310.

49 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 315, 316.

50 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 301.

51 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 12.

fukahası, Irak fukahası gibi kendileri ve görüşlerini savunacak bir usul geliştirmişlerdir. Onlar bazı konularda ehl-i hadise taviz vermenin ve dolayısıyla ehl-i rey ile ehl-i hadisin birbirine yaklaştırmanın bu iki gurup için daha hayırlı olacağı ve ümmetin parçalanmasını engelleyeceği ümidiyle bütün konularda daha pratik ve uzlaşmacı davranmışlardır.

Belh fakihlerinin anlaşmazlıkları hafifletmek amacıyla bazı meselelerde taviz vermeleri ya da susarak tarafları yatıştırmaya çalışmaları ve en önemlisi de mezkur bölgenin İslam'la yeni tanışması sebebiyle islamî hükümleri tıpkı yeni iniyormuşçasına tedrici olarak uygulamaları, bunun neticesinde ameli imandan ayırmalarından hareketle birtakım guruplar Belh fukahasını Mürcie olmakla suçlamışlardır.⁵² Oysaki Belh fukahası tam bir uzlaşmacı karakteri ile ehl-i rey ile ehl-i hadisin birleşmesinden yana bazı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ayrıca, Belh fukahasının Mürcie olduklarını iddia eden kesimin delilleri Belh bölgesindeki Murciaabad isimli bir bölgeden hareketle böyle bir kanıya varmalarındır. Türkiye'deki bazı akademisyenler de Belh fukahasının Mürcie oldukları görüşünü benimsemektedir.⁵³

Bilindiği üzere, Irak bölgesinde yaşayan fukaha, ehl-i hadisin eleştirilerine karşı yine onların üslubu ve dili ile ilk iki mesainin korunmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Mesela, nassların Hanefî imamlarının görüşüne muhalif bulunması halinde ya mensuh sayılması ya da tevil edilmesi gerektiğine dair ifadeler bu konu ile ilgili önemli kayıtlardandır.⁵⁴

Aslında Irak fukahası da birçok konuda ilk iki tabakanın fikhî mesaisine karşı çıkmıştır. Ancak yukarıdaki Kerhî'nin ifadesinden de anlaşılacağı üzere Belh fukahası Irak fukahasının yaptığı gibi ilk iki mesainin görüşlerinin korunması amacı ile nasslara yorum getirilmesi taraftarı olmamışlar, aksine yukarıda geçtiği gibi nassları bazı yorumlardan arındırmaya çalışmışlardır.

Daha açık ifadeler ile anlatmak gerekirse, Irak fukahası, İmam Şafî'nin usul dili ile eleştirdiği Hanefîlerin ilk iki mesaisini yine bu dili kullanarak mezkûr mesailerini korumaya çalışmışlardır. Bunu yaparken de tabii olarak bazı konularda taviz vermişlerdir. Genel olarak bakıldığında onların saldırılar karşısında az kayıpla zikredilen mesailerini kurtarmayı başardıkları görülmüştür.

Belh fukahası ise, fıkıh usulü ile ilgili bir eser kaleme almak yerine *Nadir rivayetlerin* yanı sıra üçüncü tabaka ve sonrasındaki rivayetleri toplamakla meşgul

52 Müderris, *Meşâyihu Belh mine'l-Hanefiyye vemâ inferadû bihi mine'l-mesaili'l-fikhiyye*, s. 120.

53 Kutlu, "Mürcie", *DİA*, XXXII, 43.

54 Kerhî "Risâle fi'l-Usûli'l-letî aleyhâ Medâru Furûi'l-Hanefiyye", *Te'sisü'n-Nazar*, s. 169-171.

olmuşlardır. Bunu yaparken de özellikle *Zahir rivayetten* sonra kendi bölgelerindeki fukahanın görüşleri ön sıradadır. *Nevazile* kuş bakışı ile bakıldığında mezkur bölge alimlerinin görüşleri, fikhî tecrübeleri Belhfukahası için çok önemlidir.⁵⁵

Ayrıca Hinduvani'nin Hanefî mezhebi ile ilgili kendisine kadar gelen bütün görüşlerin kaybolması halinde kalbinden⁵⁶ yazacağını söylemesi, geçmişin sevierek korunduğunun bir işareti olmalıdır. Aynı şekilde Ebu'l-Leys'in kendinden önceki ve aynı bölgede yaşayan fakihlere atf yaparak birini tercih etmesi ise kendi bölgelerine önem verdiklerini, rivayeti ön plana çıkardıklarını göstermektedir.

İlk mesailer, özellikle İmam Ebû Hanife şehir, yol, cehalet, büyük su, fahiş fiyat gibi fıkıh ile ilgili birçok kavramı tanımlamamaktadır. Irak ve Belhfukahası ise ilk iki tabaka tarafından tanımlanmış olsun veya olmasın fıkhiyyatın önemli bir kısmında ortak tanımlar geliştirmiş ve bu sahada bir birinden tefrik edilebilir hale gelmiştir.

Konuyla ilgili başka bir örnek, kıraat kavramının tanımı hakkındaki tartışmalara bakıldığında Belh fukahasının rivayet merkezli bir fıkıh yaptıkları rahatlıkla söylenebilir. Çünkü Belh fukahasına göre kıraat kulağa ulaşabilecek sesin çıkarılmasıdır. Irak fukahasına göre ise kıraat harflerin telaffuzudur. Ancak bu telaffuzda kulağın işitmesi şart değildir.⁵⁷ Görüldüğü üzere, rivayet işi kulak ile gerçekleşen bir işlem olduğu için Belh fukahası fikhî görüş ortaya koyarken bile bu karakterlerini yansıtmaktadırlar.

Bütün deliller göz önüne alınarak incelendiğinde ise, bu topluluğun önemli bir özelliği ortaya çıkmaktadır. Belh fukahası fıkıh tarihinin en önemli iki grubu olan ehl-i re'y ile ehl-i hadisi telif eden, birleştiren ve İslam ümmetini tek çatı altına toplamaya çalışan özellikleri ile ön plana çıkmışlardır.

SONUÇ

İslam, nakle önem verdiği kadar akli da hep koruyup kollamıştır. Bu ikisinin birbirine feda edilmesini hiçbir zaman istememiştir. Çünkü akıl ile nakil aynı kaynaktan beslenen ve birbirini destekleyen ikiz kardeşler gibidir.

55 Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Kitabü'n-Nevâzil*, vr. 241^a.

56 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 301.

57 Vaiz el-Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 62, 102, 180.

Nass, akli olgunluğa ulaştırmak için ufuk açıcı telkinlerde bulunarak onu desteklemektedir. Akıl da adeta nassın ruhu gibi faaliyet göstererek ona desteğini sağlamaktadır. Buna göre ruhu olmayan beden ne kadar acizse, bedeni olmayan ruh da o kadar acizdir ve işlevini gerçekleştirebilmekten uzak görünmektedir.

Belh fukahası bunu anlamış olmalıdır ki bu iki cevheri ayırmaya çalışan guruplara karşı çıkararak bu iki gurubun birleşmelerinden yana tavır koymuşlardır. Bunu yaparken de geniş bir perspektiften bakarak, daha önce iki gurup tarafından çizilmiş iki ayrı çemberi de içerisine alacak şekilde daha geniş çember çizerek eh-i hadis ile ehl-i re'yin ifrat ve tefritten bir nebze olsun kurtulmalarına vesile olmuşlardır.

Ayrıca bütün deliller ışığında Belh fakihlerin hem usul hem de furu yönünden her ne kadar genel Hanefi çizgi içerisinde değerlendirilse de onların sünnî mezhepler içinde ayrı bir ekol olduğu yönünde ivme kazandıkları söylenebilir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I-VI, Beyrut, 1978.
- Bernd Radtke, "Theologen Und Mystiker in Hürasân Und Transoxanien" *Zeitschrift Der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 136, sy. 3 (1986).
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *es-Sahih*, Beyrut, ts.
- Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap Aklının Oluşumu*, çev., İbrahim Akbaba, İstanbul: İz Yayınları, 1997.
- Çeker, Huzeyfe, "Hanefi Mezhebinin Fıkıh Silsileleri (Ebû Hanîfe'den Hicri VI. Asrın Sonuna Kadar)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 19, (2012), s. 163-201.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Riyad, ts.
- Ebü'l-Leys es-Semerkindî, Nasr b. Muhammed, *Bustânü'l-Ârifin*, İstanbul, 1289.
- _____, *Kitabü'n-Nevâzil*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, nr. A-3459.
- Furkani, Mehterhan, "Afganistan Topraklarında Yetişmiş Hanefî Fıkıh Âlimleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 28 (2016), s. 327-350.
- Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara, 1997.
- Haçkalı, Abdurrahman, "Ehl-i Hadis-Ehl-i Re'y Ayrışması Fikhî mi, İtikadî mi?", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 2 (2003), s. 59-68.
- _____, *İslam Hukuk Tarihinde Gayeci İctihat Metodunun Gelişimi*, İstanbul: Etüt Yayınları, 2004.
- Ulu, Arif, "Re'y Karşıtlığını Belirlemede Alan Ayrımının Önemi", *Ekev Akademi Dergisi*, sy. 31 (2007), s. 125-140.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara, 1989.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen*, Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, ts.
- Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Kerhî, "Risâle fi'l-Usûli'l-letî aleyhâ Medâru Furûi'l-Hanefiyye", *Te'sisü'n-Nazar*, nşr. Mustafa Muhammed el-Kabbânî, Kahire, ts.
- Koşum, Adnan, "Akıl (Re'y) - Nakil (Eser/Hadis) Ayırışmasının Fıkhi Boyutları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 12 (2008).
- _____, *Nassları Anlama ve Yorumlamada Yöntem Sorunu*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Kutlu, Sönmez, "Mürchie", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 2006, XXXII, 43.
- Müderriş, Muhammed Mahrûs, *Meşâyihi Belh mine'l-Hanefiyye vemâ inferadû bihî mine'l-mesaili'l-fikhiyye*, I-II, Bağdat, 1978.
- Mohammadullah, Obaidullah, "Hanefî Belh Ekolünde Özel Örfün Yeri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 34 (2019), s. 227-243.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *es-Sahîh*, Beyrut, 1955.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Ali, *es-Sünen*, Riyad, ts.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddin Yusuf b. Kızıoğlu, *İsâru'l-insaf fi âsâri'l-hilâf*, nşr. Nasır el-Ali el-Huleyfi, Kahire: Dâru's-Selâm, 1986.
- Teftâzânî, *Şerhu't-Telvih*, Kahire, 1957.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (ö. 279/892), *es-Sünen*, Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, ts.
- Vaiz el-Belhî, Ebu Bekir, *Fezail-i Belh*, çev. Abdullah Muhammed Hüseyinî Belhi, nşr. A. Habibi, Tahran, 1972.